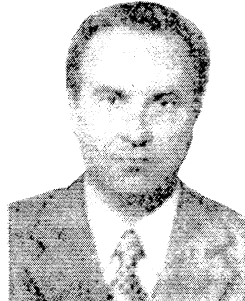

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ЛІКВІДАЦІЇ РАСОВОЇ СИСТЕМИ АПАРТЕЇДУ

Історія ліквідації расистського режиму в Південній Африці привертає до себе увагу як переконливий доказ плідної діяльності української дипломатії в ООН за часів існування СРСР.

Необхідність об'єктивної оцінки цього складного, своєрідного етапу в діяльності України в ООН посилюється тим, що після проголошення незалежності нашої держави очевидно в інтересах підкреслення історичного значення виходу України на світову арену в докорінно новій якості виникли тези про те, що в попередні роки не існувало взагалі ніякої зовнішньої політики України, а її участь у діяльності ООН була "чисто формальною".

Думається, що такий нігілістичний підхід до оцінки більш ніж 40-річної діяльності української дипломатії не дає правильного, наукового тлумачення реалій минулого, яке потребує вдумливого, зваженого вивчення і аналізу.

Статус України в ООН був специфічним і суперечливим. З одного боку, як повноправний член ООН Україна вважалася суверенною державою. У той же час вона залишалася "невід'ємною частиною СРСР" і не могла мати зовнішньополітичні цілі та принципи, які б відрізнялися від союзних.

Зовнішня політика України за своїми цілями, принципами і завданнями співпадала із зовнішньою політикою СРСР.

Директиви надавав союзний Центр, але статус члена ООН створював українській дипломатії передумови для можливості проявів певних нюансів щодо шляхів і методів досягнення визначених цілей.

Як свідчить аналіз історичного досвіду і в умовах обмеженого суверенітету українська дипломатія зробила вагомий внесок у спільні зусилля по розв'язанню

**БРУЗ В. С.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична академія
України
при МЗС України*

гострих міжнародних проблем і розвитку міжнародного співробітництва.

Одним із найбільш переконливих доказів конструктивної ролі української дипломатії в напружені часи “холодної війни” є ліквідація расистської системи апартеїду в Південній Африці.

У чому специфіка цього конфлікту і чому його уроки корисні і актуальні сьогодні?

Небезпечний конфлікт виник як результат масового порушення прав людини расистським режимом Південної Африки. Підступність політики апартеїду полягала в тому, що під “невинним” на перший погляд гаслом про сепаративний розвиток расових груп під керівництвом білої меншості здійснювався курс на збереження панування одної расової групи – білої меншості (15% всього населення) над іншими расовими групами – більшістю населення країни.

На практиці під гаслом розв’язання міжрасових проблем корінне африканське населення було позбавлене права на життя, свободу, брати участь у політичному, соціальному, економічному і культурному житті. У Південній Африці панували вбивства, незаконні арешти, насильне розселення мільйонів людей по бантустанах – спеціальних резерваціях.

Складність полягала в тому, що режим Преторії спекулював на начебто чисто внутрішньому характері ситуації в Південній Африці, що створювало проблеми щодо визначення позиції ООН, оскільки за Статутом Організація Об’єднаних націй не повинна втручатися у внутрішні справи країн. Пропаганда Преторії виставляла расистську політику апартеїду як найкращий шлях до врегулювання суперечностей між білими і чорними. Отже перед ООН і світовою спільнотою постало як першорядне завдання – викрити справжню расистську сутність політики апартеїду.

Проблема апартеїду з’явилася на порядку денному ООН вже в 1946 р. Але неодноразові заклики до уряду Південної Африки щодо перегляду своєї політики у світлі принципів Статуту ООН уперто ігнорувалися режимом Преторії.

У 1962 р. Генеральна Асамблея закликала держави розірвати дипломатичні відносини з Південною Африкою, бойкотувати торгівлю з нею, припинити експорт озброєнь у цю країну.

Ситуація ускладнювалася тим, що ставлення ряду впливових країн до режиму апартеїду було неоднозначним. На словах прояви расизму засуджували всі і на Заході і на Сході. На практиці під впливом своїх економічних і стратегічних інтересів західні держави, насамперед США і Велика Британія, схилилися до збереження режиму Преторії шляхом його реформування, вбачаючи в ньому важливого партнера в протистоянні з комунізмом і радянським впливом в Африці та запоруку утримання своїх економічних позицій у цій країні.

У 1962 р. було створено Спецкомітет по апартеїду, який з 1974 р. одержав назву Спецкомітету

проти апартеїду, що підкреслювало намір посилити дії проти расистського режиму. З цією ж метою в Секретаріаті ООН було створено Центр проти апартеїду для сприяння Спецкомітету, надання допомоги жертвам апартеїду, посилення міжнародної кампанії проти апартеїду. Проблема боротьби проти апартеїду перетворилася в одну з центральних у діяльності ООН. Нею десятиліттями займалися Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Комітет 24-х та інші органи.

Слід зазначити і наголосити, що провідну роль у здійсненні антиапартеїдних заходів, накреслених головними органами ООН, відігравали Спецкомітет проти апартеїду і Центр проти апартеїду. Незважаючи на хвилі “холодної війни”, що охоплювали ООН, Спецкомітет проти апартеїду працював плідно і конструктивно, що обумовлювалося, насамперед, його складом. Справа в тому, що із зрозумілих причин західні держави не увійшли до Спецкомітету, і він складався з представників країн, які з ряду принципових питань знаходилися по одну сторону барикад “холодної війни”. На 1 січня 1990 р. членами Спецкомітету були 19 країн: Алжир, Угорщина, Гаїті, Гана, Гвінея, НДР, Зімбабве, Індія, Індонезія, Малайзія, Непал, Нігерія, Перу, Сирія, Сомалі, Судан, Тринідад і Тобаго, Філіппіни і Україна.

Важливо підкреслити, що незмінним головою Спецкомітету була Нігерія, а за Україною закріпилося місце заступника голови Спецкомітету, яке займали Постійні представники України при ООН. Відсутність СРСР в Спецкомітеті покладало особливу відповідальність на Україну і в той же час створювало унікальні на той час умови для прояву творчої активності українських дипломатів.

Погодження важливих кроків з союзними інстанціями не перешкоджало ініціативній діяльності української дипломатії, оскільки в питанні боротьби з апартеїдом розходжень між Кремлем і Києвом не було. Відігравав позитивну роль і такий фактор, як особистий авторитет Г.Й. Удовенка, який у другій половині 90-х років очолював постпредство України. За ним закріпився імідж куратора в справі боротьби проти апартеїду, що відкривало можливості діяти творчо, відповідно до розвитку подій.

У зв’язку із зайнятістю посла Нігерії Г.Й. Удовенка часто керував засіданнями Робочої групи Спецкомітету, сприяючи досягненню консенсусу з приводу складних питань антиапартеїдних заходів.

Спецкомітет ухвалював рішення і антиапартеїдні заходи здійснювалися з обов’язковим врахуванням позицій національно-визвольного руху Південної Африки, який був представлений Африканським національним Конгресом і Панафриканським конгресом, між якими існували істотні розходження і в питаннях методів і форм боротьби з режимом Преторії і щодо майбутнього

Південної Африки. ПАК був схильний до силових шляхів ліквідації апартеїду і не бачив місця білих у майбутній Південній Африці. Тому для ухвалення узгоджених рішень необхідні були професіоналізм, дипломатія і реалізм у підходах до складних проблем. Саме такі риси в діяльності Спецкомітету забезпечили конструктивний характер його функціонування і провідна роль української дипломатії в цьому була беззаперечною.

Антитерористична діяльність української дипломатії не обмежувалася, безумовно, рамками Спецкомітету. Представники України брали активну участь у засудженні расизму на сесіях Генеральної Асамблеї, у Раді Безпеки, Економічній і Соціальній Раді, в інших органах ООН та різних міжнародних організацій.

Українська дипломатія додержувалася принципів рішучих, але мирних заходів для подолання режиму апартеїду.

Так, виступаючи на сесії ГА ООН, глава української делегації В.О. Кравець висловився за необхідність прийняття рішення про всеосяжні санкції проти Південної Африки оскільки тільки такі рішучі заходи могли примусити расистів покінчити з ганебною системою апартеїду¹.

Привертає увагу виступ Г.Й. Удовенка на Сесії ГА в грудні 1989 р., де обговорювалася і була ухвалена Декларація з апартеїду та його руйнівних наслідків на півдні Африки. Виступаючи в ролі в.о. Голови Спецкомітету проти апартеїду, постпред України наголосив, що ліквідація апартеїду мирним шляхом не тільки бажана, але й можлива – через переговори між урядом Преторії та представниками більшості населення країни.

Актуальність уроків розв'язання небезпечного конфлікту в Південній Африці полягає насамперед у тому, що цей один з найгостріших і тривалих конфліктів був ліквідований без застосування міжнародних військових сил. Головним напрямком боротьби ООН проти апартеїду були: засудження політики і практики апартеїду, викриття тих, хто продовжував співробітництво з расистським режимом, мобілізація всебічної допомоги народу Південної Африки і його національно-визвольному руху (АНК і ПАК).

Особливий інтерес для сучасної миротворчої діяльності має досвід застосування санкцій як найбільш ефективної форми несилового тиску.

Варто зазначити, що в роки “холодної війни” увага оонівських публікацій концентрувалася головним чином на зриві провідними західними державами всеохоплюючих санкцій і фактах їх співробітництва з режимом Преторії. І ця критика була обґрунтованою. Однак, у цілях об'єктивності не можна уявляти політику Заходу як односторонню. Не було повного саботажу представниками західних держав ухвалення Радою Безпеки антиапартеїдних резолюцій. Так, у 1977 р. Рада Безпеки ухвалила резолюцію про введення обов'язкового ембарго на поставку зброї в Південну Африку.

Діячі Заходу підтримували засудження проявів расизму в Південній Африці. Тільки в 1980-1985 рр. Рада Безпеки ухвалила більше 15 резолюцій з проблем півдня Африки, які вимагали звільнення політичних в'язнів у ПАР, припинення репресій, засуджувалася політика бантустанізації та ін.

У ряді західних держав, у тому числі в США і Великій Британії, які обґрунтовано критикувалися за факти співробітництва з расистським режимом, під тиском громадськості були введені окремі обов'язкові санкції та передбачалися штрафи і покарання за їх порушення. Так, у США за порушення Антиапартеїдного акта 1986 року погрожував штраф для фірми до 1 млн. дол., а для окремих осіб – до 50 тис. дол. або 5 років тюрми. Але економічні і стратегічні інтереси штовхали до продовження ганебного співробітництва.

І все ж, незважаючи на недоліки, економічні санкції справляли достатньо сильний тиск на расистський режим і були одним з найбільш дієвих засобів, які примусили Преторію піти на переговори з представниками національно-визвольного руху.

Як визначається в публікації Південно-Африканського інституту расових відносин “санкції мали жакливу ціну для Південної Африки”².

Керівник Центрального Банку Південної Африки Герхард де Кок також визнав, що міжнародні санкції та економічний тиск накладали данину на економіку Південної Африки”³.

За підрахунками африканського економіста Стефана Льюїса, у результаті санкцій зовнішні борги Південної Африки зросли на 20 млрд. дол. Відповідно до інших досліджень міжнародні санкції скоротили валовий національний продукт Південної Африки принаймні на 10%⁴.

Одним з важливих уроків санкцій проти Південної Африки, який може бути корисним у сучасних умовах для врегулювання внутрідержавних конфліктів мирним шляхом, полягає в тому, що санкції не обов'язково повинні бути глобальними і всеохоплюючими. Враховуючи, що санкції неминуче б'ють по населенню країни-об'єкту, навряд чи доцільно забороняти торгівлю продовольством, медикаментами та іншими предметами першої необхідності. Головне – забезпечити єдність дій держав на вирішальних напрямках економічного тиску.

Оцінюючи роль української дипломатії в ліквідації расистського режиму апартеїду необхідно враховувати складність цього питання. Зрозуміло, що важко вичленити роль тієї чи іншої країни, бо діяв цілий комплекс антиапартеїдних сил. Це і дії інших держав, інших міжнародних організацій, антиапартеїдний рух у світі і головне – боротьба самого народу Південної Африки.

Проте цілком можливо об'єктивно оцінити особливість, зміст внеску української дипломатії.

Засуджували апартеїд майже всі члени ООН, але керівництвом організаційною, практичною роботою по втіленню в життя рішень Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, інших компетентних органів у Спецкомітеті проти апартеїду займалися Нігерія і Україна. Це – факт загальновідомий і загальновизнаний. До того ж ця діяльність носила не епізодичний характер. Вона тривала протягом багаторічного періоду функціонування Спецкомітету, аж до ліквідації режиму апартеїду.

Отже, цілком правомірно класифікувати роль української дипломатії як провідну в ліквідації системи апартеїду. У цьому безперечна заслуга України. Історичне значення плідної роботи України проти апартеїду полягає і в тому, що вона переконливо спростовує тези про начебто “чисто формальне” членство нашої держави в ООН в роки “холодної війни”. Як свідчать факти, і в умовах “обмеженого суверенітету” українська дипломатія мала можливості для корисної, кон-

структивної роботи, особливо в умовах Спецкомітету проти апартеїду, де Україна представляла інтереси і СРСР, і Білорусії.

У зусиллях ООН по боротьбі з апартеїдом активну участь приймали відомі українські дипломати, які пізніше стали міністрами, заступниками міністра, послами. Це: Г. Удовенко, В. Кравець, В. Мартиненко, Б. Тарасюк, А. Зленко, М. Полянничко, В. Ліпатов, В. Батюк, М. Макаревич, В. Скофенко та інші. У Центрі проти апартеїду працювали Ю. Зибанов, І. Хворостяний, В. Бруз.

У Нью-Йорку, в ООН кріпли і загартувувалися кадри для дипломатичної служби майбутньої незалежної України. Статус повноправного члена ООН навіть у рамках “обмеженого суверенітету” України як складової частини СРСР мав позитивний вплив і може розглядатися як важливий крок на шляху до проголошення незалежності України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1981-1985 рр. – К., 1999. – С. 87.
- ² Sanctions and alternatives. South Africa Institute of Race Relations. – Johannesburg, 1988. – P. 8.
- ³ United Nations. Centre Against Apartheid, Notes and Documents. Analytical Compendium of Actions Taken by Governments with Respect to sanctions on South Africa, by Paul Conlon, September, 1986.
- ⁴ Washington Post, 3 February, 1990.